

24. **Победоносцев К. П.** Великая ложь нашего времени / К. П. Победоносцев // Родина. – 1993. – № 4. – С. 66–71.
25. **Реєнт О. П.** Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.) / О. П. Реєнт. – К., 2003.
26. **Родзянко М. В.** Государственная дума и Февральская революция 1917 года / М. В. Родзянко // www.gramotey.com/?open_file=371140173985.
27. Российский Нострадамус // Родина. – 1993. – № 8 – 9. – С. 10–13.
28. **Січинський В.** Чужинці про Україну / В. Січинський. – К., 1992.
29. **Скальковский К. Н.** Наши государственные и общественные деятели / К. Н. Скальковский. – СПб., 1890.
30. **Слабченко М.** Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны / М. Слабченко. – Одесса, 1923. – Ч. I. – Т. 3.
31. Советская историческая энциклопедия / гл. ред. Е. М. Жуков. – М., 1973. – Т. 14.

Надійшла до редколегії 15.11.2009.

УДК 94 (477) «19»

В. Д. Дацик

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

П. О. КУЛІШ І ГАЛИЦЬКІ НАРОДОВЦІ

Розглянуто суспільно-політичні та культурні зв'язки П. О. Куліша з галицькими народовцями та їхнє значення у формуванні українського національного руху у Галичині у 60–80-х рр. XIX ст.

Ключові слова: Галицькі народовці, москвофіли, кулішівка, Галичина, Мета, Правда.

Рассмотрены общественно-политические и культурные связи П. А. Кулиша с галицкими народовцами и их значение в формировании украинского национально-освободительного движения в Галиции в 60–80-х гг. XIX в.

Ключевые слова: Галицкие народовцы, москвофилы, кулишивка, Галиция, Мэта, Правда.

The social and political connections between P. O. Kulish and the narodovtsi of Galichina au overlooked and their meaning in the formation of Ukrainian national move in Galichina alluring 1860–1880-ies is show.

Key words: narodovtsi of Galichina, moskvofili, kulishivka, Galichina, Meta, Pravda.

Провідне місце в єднанні українських земель посідає постать Пантелеймона Олександровича Куліша – видатного українського письменника, перекладача, народолобця, громадсько-політичного діяча, учасника українського національного руху. Діяльність П. О. Куліша у Галичині знайшла певне відображення у публікаціях. Першим, хто розпочав досліджувати діяльність П. О. Куліша, був Б. Д. Грінченко 1899 р., який написав загальний біографічний нарис літературної діяльності П. О. Куліша [7].

У 1920-х рр. до висвітлення постаті П. О. Куліша звернулася плеяда дослідників, зокрема О. К. Дорошкевич, М. М. Могильницький, В. П. Петров, але тільки О. Г. Барвінський, М. С. Возняк та К. Й. Студинський вивчали галицький період його діяльності [2; 6; 21; 22]. І тільки у 1990-х рр. з'явилися розвідки М. М. Мудрого, І. П. Чорновола, присвячені участі П. О. Куліша у переговорах народовців з поляками [15; 25]. Проте залишаються майже недослідженими зв'язки П. О. Куліша з галицькими народовцями. В українському національному русі другої по-

ловини XIX ст. в Галичині існували різні за поглядами політичні течії – народовці і москвофіли. Народовці – це суспільно-політична течія серед молодшої західноукраїнської інтелігенції ліберального напрямку, яка сформувалася на протилежності консервативній течії москвофілів, які орієнтувалися на Російську імперію. У 70–80-ті роки XIX ст. під впливом М. П. Драгоманова в Галичині згуртувалося вузьке коло представників старшого покоління та молоді, яке започаткувало так звану радикальну політику в суспільному житті Галичини, головним завданням якої було ознайомлення народних мас з нагальними суспільними питаннями з метою викликати в народі інтерес до політичних, суспільних і національних ідей. Тому велике значення набула роль і вплив П. О. Куліша на народовців у контексті загального руху в Галичині.

Уперше П. О. Куліш прибув до Львова у червні 1858 р., повертаючися з дружиною Олександром Михайлівною із подорожі по Європі. Тоді П. О. Куліш познайомився із ідейним лідером москвофілів Д. І. Зубрицьким та професором української мови москвофілом Я. Ф. Головацьким [14, арк. 1], оглянув «Народний дім» і залишив у книгарні Ставропігійського інституту 35 примірників «Граматики», по одному примірнику «Чорної ради», «Записок о Южной Руси», «Народних оповідань» Марка Вовчка та призначив прибуток з них на потреби «Народного дому» [4, с. 82–83].

Перша зустріч П. О. Куліша і залишені ним книжки були «ластівками» тодішнього зближення українських діячів із галицькими українцями, сприяли утворенню народовського руху в Галичині. Редактор часопису «Слово» Б. А. Дідицький звернувся до Пантелеймона Олександровича з проханням про співробітництво. П. О. Куліш прислав Б. А. Дідицькому свій вірш «З за Дунаю» з приписом «Покину, покину, чужу чужину та на Україну соколом полину» [8, с. 45]. На цей вірш відповів І. М. Гушалевич «Отвіт з под Бескида на голос з-за Дунаю» і кликав П. О. Куліша «Ой лети, соколе, та на Україну, а звідти к Бескеду понад Галичину».

Удруге завітав П. О. Куліш до Львова у 1861 р., познайомився з громадою та розпочав із ними листування, особливо з М. І. Климовичем про громадські і літературні справи. Він запалив у свідомості молодих народовців український національний дух.

У цьому ж році П. О. Куліш звертався з листом до галицьких народовців, у якому радив більше цікавитися нашою словесністю, вчити народні пісні, щоб звідти черпати приклади для наслідування народної, рідної української мови і нею писати, а не створювати штучну мову для письма [18, с. 3–4].

Після Валуєвського циркуляра 1863 р. та під натиском цензури П. О. Куліш переніс свою літературну діяльність до Галичини і став головним дорадником і кореспондентом першого народовського, літературно-політичного вісника «Мета». Його поетичні твори, повісті «Мартин Гак» і «Брати», історична розвідка «Руїна» з'являються у виданнях за 1863–1864 рр. у 5-ти книжках «Мети», заповнюють своїм змістом п'яту частину цього видання та стають прикладом української літературної мови для письменників Галицької України [2, с. 45].

У листі до редакції «Мети» П. О. Куліш давав перевірену надійну адресу книгаря Каменецького (А. П. Каменський) через якого радив замовляти книжки з Наддніпрянщини. Турбувався, як іде літературна робота у часопису [11, с. 261].

Матеріальна скрута змусила П. О. Куліша працювати на державній службі. З 1864 р. до 1868 р. він працював у Варшаві директором духовних справ. У 1866 р. П. О. Куліш, не припиняючи зв'язки з народовцями, вирішив поновити стосунки з москвофілом Я. Ф. Головацьким. У листі до Я. Ф. Головацького від 22 вересня 1866 р. П. О. Куліш писав: «Не час тепер ділитися на партії. Хто в Галичині називає себе руським той і член єдиної руської партії, яка повинна усіма силами протидіяти шкідливому для Русі духу польському у всіх його проявах» [19, с. 74]. Під

Кулішевим словом «руським» слід розуміти «українським». Ми бачимо, що він хотів об'єднати народовців і москвофілів.

Москвофіли надавали П. О. Кулішу викривлену інформацію і в нього склалося враження, ніби поляки збираються використовувати його правопис «кулішівку» для власних цілей. На це П. О. Куліш висловив готовність у листі Я. Ф. Головацькому відмовитися від «кулішівки». Я. Ф. Головацький без відома П. О. Куліша переробив його лист на свій лад і надрукував у «Слові». Цим листом москвофіли намагалися використати авторитет П. О. Куліша, щоб змусити народовців відмовитися від своїх переконань і писати російською мовою. Однак москвофілам не вдалося досягти бажаного результату [16, с. 72].

Одним з впливових народовських часописів з кінця 1860-х рр. став журнал «Правда», його редактором був А. К. Вахнянин. П. О. Куліш вирішив познайомитися з ним особисто. За пропозицією П. О. Куліша вони зустрілися 18 січня 1869 р. у Кракові та обговорили питання співпраці. П. О. Куліш обіцяв фінансувати «Правду», а А. К. Вахнянин подавав би фінансовий звіт [4, с. 103].

Через фінансування «Правди» між П. О. Кулішем та А. К. Вахняниним розгорівся конфлікт. А. К. Вахнянин мав подати П. О. Кулішу звіт на 1100 ринських, (1210 рублів), але через низьку переplatу та те, що три числа були збільшені в обсязі, вийшла різниця у 241 ринський [3, с. 79]. П. О. Куліш, не чекаючи пояснення, вирішив, що його обманювали, почав ганьбити А. К. Вахнянина в листах до галичан. У відповідь А. К. Вахнянин в одному із своїх листів до П. О. Куліша пригрозив йому судом, якщо він не покрие різницю. П. О. Куліш виплатив гроші А. К. Вахнянину і на цьому їхні зв'язки припинилися [3, с. 80].

Незважаючи на цей конфлікт, П. О. Куліш став «духовним керманичем» «Правди». Будучи головним редактором часопису, сформував його концепцію, запровадив український правопис, через сторінки «Правди» знайомив Галичан із наддніпрянським письменством. У «Правді» друкувалися твори Ганни Барвінок, В. М. Білозерського, вперше виступив на літературній ниві І. С. Нечуй-Левицький та інші, до кожного твору П. О. Куліш подавав коротенькі замітки.

У цей час молодий народовець О. Г. Барвінський збирав матеріали для читанки і звернувся за допомогою до М. В. Лисенка. М. В. Лисенко порадив звернутися О. Г. Барвінському до П. О. Куліша і заочно їх познайомив [13, арк. 1–2]. П. О. Куліш у своїх листах допоміг О. Г. Барвінському скласти список письменників, твори яких потрібно розмістити в читанці. Серед них були І. П. Котляревський, Т. Г. Шевченко, П. П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, Є. П. Гребінка, Марко Вовчок та ін., і написав їхні біографії [12, арк. 2, 8–9].

Улітку 1869 р., повертаючись із Праги до України, П. О. Куліш приїхав на запрошення до Барвінських. Так, П. О. Куліш особисто познайомився з братами-народовцями Олександром Осипом та Володимиром Барвінськими, що поклато початок їхній довгій дружбі [1, с. 198]. П. О. Куліш допоміг О. Г. Барвінському завершити упорядкування «Руської Читанки» української хрестоматії для шкіл та гімназій.

П. О. Куліш, за сприяння В. Г. Барвінського, видав у Львові на початку 1870 р. українською мовою Псалтир. Брати Барвінські та І. П. Пулой допомагали П. О. Кулішу розповсюджувати працю усього його життя – переклад україномовного Євангелія на Галичині [17, с. 96–97; 10, с. 16–163].

Протягом 1870–1872 рр. у колах галицьких народовців широко обговорювалася ініціатива віце-маршала галицького сейму Ю. Г. Лаврівського про можливість П. О. Куліша посісти вакантну посаду на кафедрі руської мови та літератури у Львівському університеті або навіть у Краківському. Поміч у цьому питанні на вищих щаблях Ю. Г. Лаврівському гарантували магнати [10, с. 108]. У листі П. О. Куліша до О. Г. Барвінського від 23 вересня писав: «Професура діло спасенне, та не скажу нічого поки не довідаюсь про кондиції» [24, с. 6]. П. О. Куліш ста-

вив умови: персональне підвищення платні, гарантована виплата грошової компенсації у разі закриття кафедри, надання йому докторського диплома, до того як зроблять йому офіційну пропозицію, вразі погодження з цими умовами П. О. Куліш був готов посісти кафедру. Але пристати на ці умови ніхто не міг.

Упродовж 1872–1875 рр. редактором «Правди» був народовець О. М. Огоновський. П. О. Куліш бачив у ньому схильність до поляків, і тому обговорював у листах із О. Г. Барвінським питання повернення часопису «у наші руки... і скільки на це треба було щороку коштів» [10, с. 169]. Та домовитися не вдалося. У другій половині 1870-х рр. П. О. Куліш певною мірою відійшов від активної громадської та літературної діяльності і перекладав «Старий Заповіт», що забирало увесь його час.

У 1876–1877 рр. П. О. Куліш допомагав фінансово братам Барвінським видавати «Буковинський альманах», який слугував доказом єднання України. У ньому брали участь письменники «з усієї України-Руси» [10, с. 250].

Заборона української мови Емським указом 1876 р. та вилучення з продажу його збірки публіцистичних статей російською мовою і художніх творів українською «Хуторская философия и удаленная от света поэзия» 1879 р. повністю розвіяли примарні сподівання на культурництво російського абсолютизму. П. О. Куліш знову поглянув на Львів.

Наприкінці листопада 1880 р. П. О. Куліш приїхав до Відня з метою видавати літературний щомісячний часопис «Світло». Редакційні витрати мав покривати І. М. Білозерський [10, с. 193]. Було вирішено відкласти видання журналу на деякий час.

П. О. Куліш прибув до Львова 30 грудня 1881 р. з наміром видати «Хутірську філософію» та свій переклад «Ромео і Джульєтти» [20, с. 47]. Скоріше за все у нього ще до прибуття у Львів зародилася думка про порозуміння народівців з поляками, що давало можливість спільної праці в галицькому сеймі. Це ми можемо побачити у його вірші «Ключ розуміння»

– «Не мечем було нам Польщу воювати...

Хто мечем воює, од меча і згине.

Праведний завіт сей, сей спасенний луч» [9, с. 389–400].

П. О. Куліш як біблеїст цим перефразованим повчанням Ісуса Христа намагався довести до галицьких русинів і поляків ідею порозуміння українців з поляками, забути про ворожнечу та співпрацювати.

Після видання «Хутірської філософії», де червоною стрічкою є думка єднання, у березні 1882 р. П. О. Куліш отримав лист від польського письменника Ю. Крашевського. Між ними налагодилося листування, в якому обговорювалося польсько-українське порозуміння [25, с. 37].

Натхнений ідеєю згоди П. О. Куліш надрукував «Крашанку русинам і полякам на Великдень 1882 року». Автор через призму історії показав помилки обох сторін: «козаки в нього тяжкі криміналісти, легкодухі зрадники культури європейської, Коліївщина – постидна для нас пора народного життя, полякам закидає антиукраїнську діяльність єзуїтів. У кінці дійшов висновку, що з обох сторін накоєно багато лиха, що нема на світі трибуналу, який би зміг розсудити, закликає припинити ворожнечу і зажити в злагоді і мирі» [20, с. 34].

П. О. Куліш вірив у польсько-українське порозуміння, відмовився від російського громадянства і написав листа до Міністерства внутрішніх справ Російської імперії, де гостро критикував імперську політику про неможливість жодної літературної праці через жорсткий контроль цензури.

До омріяної згоди дійти не вдалося – кінець переговорам принесла звістка з Риму, католицька церква разом з австрійським урядом прийняли рішення передати галицькі василіанські монастирі єзуїтам [20, с. 48]. Дізнавшись про це,

П. О. Куліш поїхав до Відня і видав німецькою мовою брошуру «Vergewaltigung der Basilianer in Galizien durch Jesuiten», в якій опротестував це рішення, та австрійська влада конфіскувала і знищила брошуру [20, с. 51].

Зневірений, розчарований П. О. Куліш 8 квітня 1883 р. назавжди повернувся додому, до хутірної затишку, про який завжди мріяв і подав прохання повернути йому громадянство, що було надано йому тільки через 9 років [25, с. 39].

П. О. Куліш був першим, хто зумів налагодити постійні зв'язки Наддніпряни з Галичиною. Своєю невтомною, енергійною працею вивів галицьке письменство з духовної темноти, показавши йому рідну, живу народну мову, через літературну спільну діяльність народовців і народолюбців об'єднав Україну в єдине ціле. Примиренням з поляками намагався легітимізувати Україну в очах європейців. Уся його діяльність сприяла процесу українського націотворення в другій половині XIX ст.

Бібліографічні посилання

1. **Барвінський О.** Спомини з мого життя / О. Барвінський // Самі про себе. Автобіографії видатних українців XIX-го століття / ред. Ю. Луцького. – Н.-Й., 1989. – С. 15–204.
2. **Барвінський О.** Участь П. О. Куліша в підемі і розвитку народнього письменства в Галицькій Україні / О. Барвінський // Літ.-наук. вісник. – 1922. – Кн. 4. – С. 40–52.
3. **Вахнянин А.** Листи до Пантелеймона Куліша (1869) / А. Вахнянин. – Л., 1908.
4. **Вахнянин А.** Спомини з життя: (Посмертне видане) / А. Вахнянин. – Л., 1908.
5. **Верхратський І.** З первих літ народовців / І. Верхратський // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. – 1915. – Т. 122. – С. 79–101.
6. **Возняк М.** Останні зносини П. Куліша з Галичиною / М. Возняк // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. – 1928. – Т. 148. – С. 165–240.
7. **Гринченко Б. Д.** Кулиш. Биографический очерк / Б. Д. Гринченко. – Ч., 1899.
8. **Куліш П. О.** Ключ до розуміння / П. О. Куліш // Твори : у 2 т. – 2-ге видання. – К., 1998. – Т. 1. – С. 388–390.
9. **Куліш П. О.** З-за Дунаю / П. О. Куліш // Твори : у 2 т. – К., 1989. – Т. 1. – С. 45.
10. Листи П. Куліша до О. Барвінського / П. Куліша // О. Барвінський Спомини з мого життя / упор. А. Шацька, О. Федорук. – К., 2004. – С. 139–211.
11. Лист П. Куліша до редакції «Мети» (1863 р.) / П. Куліш // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. – 1928. – Т. 148. – С. 260–262.
12. Львівська національна наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописних фондів. – Ф. 11, спр. 1560 – (далі: ЛННБ).
13. ЛННБ. – Ф. 11, спр. 1687.
14. ЛННБ. – Ф. 36, спр. 508.
15. **Мудрий М.** Українсько-польська угода акція П. Куліша 1882 р.: Втрачений шанс чи закономірність невдачі / М. Мудрий // Історія. Частина I : тези та повідомлення III Міжнар. конгресу Україністів. – Х., 1996. – С. 123–129.
16. Отвертий лист Пантелеймона Куліша / П. Куліш // Правда. – 1867. – 21 червня. – № 9. – С. 72.
17. Переписка П. Куліша с. В. Барвинським / П. Куліш // Киевская старина. – 1898. – № 10. – С. 83–117.
18. Письмо П. А. Куліша в Буковину (1861 г.) / П. А. Куліш // Киевская старина. – 1899. – № 4. – С. 157–158.
19. Письмо П. Куліша, заявляючої его отреченієся отъ Кулишивки / П. Куліш // Боян. – 1867. – 8 июня. – № 10.
20. **Пулюй І.** Кілька споминів про Куліша і його дружину Ганну Барвінок / І. Пулюй // Основа. – 1997. – № 10 – С. 23–73.
21. **Студинський К.** До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860–1873. / К. Студинський // Україна. – 1928. – № 2. – С. 6–40.
22. **Студинський К.** До історії зв'язків Куліша з Галичинами в 1869–70 р. / К. Студинський // Україна. – 1927. – № 1–2. – С. 76–93.

23. **Студинський К.** Слідами Куліша / К. Студинський // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. – 1928. – Т. 148. – С. 241–306.

24. **Франко І.** Из переписки П. Куліша з галичанами 1870–1871 рр. / І. Франко // Записки наук. т-ва ім. Шевченка. – 1898. – Т. 26.

25. **Чорновол І.** Галицька місія Пантелеймона Куліша / І. Чорновол // Проблеми слов'янознавства – Л., 1996. – Вип. 48. – С. 32–44.

Надійшла до редколегії 08.12.2009.

УДК 94 (477) «18»

О. В. Дяченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ О. Я. КОНИСЬКОГО У СПРАВІ ВТІЛЕННЯ СОБОРНИЦЬКИХ ПРАГНЕНЬ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ 1890-х рр.: ПОЛІТИКА «НОВОЇ ЕРИ»

Досліджено й охарактеризовано громадську діяльність **О. Я. Кониського** у Східній Галичині на початку 1890-х рр. та його участь у проведенні угодовської політики «**нової ери**» між польськими та українськими політиками й громадськими діячами.

Ключові слова: політика «**нової ери**», Стара Київська громада, народовці, москвофіли, полонофільство.

Исследована и охарактеризована общественная деятельность **А. Я. Конисского** в Восточной Галиции в начале 1890-х гг. и его участие в формировании политики «**новой эры**» среди польских и украинских политиков, а также общественных деятелей.

Ключевые слова: политика «**новой эры**», Старая Киевская громада, народовцы, москвофилы, полонофилы.

There is an investigation and description of the public activity of **A. Y. Konyskyy** in the Eastern Galychyna in the beginning of the tighten ninetieth and his participation in the creation of the «**new age`s**» policy beetweh the polish and Ukrainian politicians and public figures in this article.

Key words: Kiev gromady, consolidation, outlook, the forming of «**new era**».

Проблема політики «**нової ери**» у Галичині (1890–1894) є однією з найменш досліджених сторінок української історії. Небажання вітчизняних дослідників до зазначеної проблеми, на наш погляд, полягає у тому, що громадська думка негативно, навіть вороже, поставилася до політики «**нової ери**» у 90-х рр. XIX ст., вважаючи її справою абсолютно марною і ганебною. Згодом такий погляд почав переважати і в польському середовищі, що у свою чергу зовсім не сприяло дослідженням у цій галузі польських істориків.

На початку XXI ст. українські історики, насамперед львівські, все частіше звертають увагу на дослідження «**новоєрівської**» політики [10–14]. Складність полягає ще й у тому, що не існує умов угоди. Українські політики постійно стверджували, що про будь-які конкретні домовленості не могло бути й мови. Проте, на думку І. Чорновола, існували «**постулати, ухвалені тогді кружком русинів львівських і подані пос. Телішевським до відомости правительства краєвого**», які «**приймило правительство до відомости**» [14, с. 6]. Однак навряд, що на такому серйозному рівні угода могла мати неконкретний і невизначений характер. З іншого боку, очевидно, що намісник Галичини не міг гарантувати народовцям ви-